

Viron kielikartasto

ANDRUS SAARESTE *Petit atlas des parlars estoniens; Väike eesti murdeatlas.* Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien Nr 28. 108 s. Uppsala 1955. Hinta 20 Rkr.

Käydessään esitelmämatkalla Suomessa tammikuussa 1938 Andrus Saareste, Tarton yliopiston silloinen viron kielen professori, teki selkoa valmisteilla olevasta Viron murre-

atlastesta. Tästä esitelmästä, joka julkaistiin *Virittäjässä* samana vuonna, ilmenee mm., että Saarestella oli jo v. 1918 valmiina satakunta kohtaa sisältävä kyselyluonnos ja että hän oli

sitä apunaan käyttäen kerännyt aineksia viron murteista parina kolmena edeltäneenä vuotena. Kun olosuhteet Viron itsenäistyttyä kävivät työlle suotuisammiksi ja Saaresten oma kokemus kenttätyössä karttui, kysymysten lukumäärä lisääntyi, niin että se v. 1938 nousi jo 800:aan. »Näiden avulla pyritään saamaan selville», lausuu Saareste, »viron murteissa viime vuosisadan loppupuolella ja tämän alkukymmeninä vallinneet oleelliset äänteelliset, muoto-opilliset, sanastolliset ja jossain määrin myös lause- ja merkitysopilliset eroavuudet.» Keruupisteiden lukumäärä oli n. 500 eli keskimäärin 5 pitäjää kohti. Saareste oli itse mainittuun ajankohtaan mennessä hankkinut tietoja n. 300 paikasta, ja hänen keräämänsä aineisto muodosti n. 65 % silloin koossa olevasta. Materiaalin Saareste arvioi riittävän ainakin 300 karttalehteen. Osa siitä kaipasi kuitenkin täydennystä ja tarkistusta.

Pian tuon esitelmän jälkeen, tarkemmin sanoen helmikuussa v. 1938, ilmestyi ensimmäinen vihko Viron kielikartastoa (»Eesti murdeatlas») Saaresten toimittamana 28 isokokoista karttaa sisältävänä niteenä. Hyvien taloudellisten suhdanteiden ansiosta oli ajankohta hankkeelle edullinen, minkä lisäksi »Õpetatud Eesti Seltin» satavuotisjuhla kiirehti aineksen saattamista julkisuuteen, — murreatlasen ensimmäinen vihko onkin omistettu tälle arvovaltaiselle seuralle. Kun kartojen ilmestymisjärjestyksen liikkeelle lähdössä määräsi niiden valmius, oli seurauksena, että ne eivät noudata sellaista systeemiä, jollaiseen on totuttu tieteellisten teosten ja aineskokoelmienkin kohdalla. Tähän seikkaan kiinnitti muuten suojea arvostelu huomiota kohta teoksen ilmestyttyä. Suurin osa ensimmäisen niteen kartoista oli kooltaan 26 x 40

cm, siis varsin mittavia. Näin suuret puitteet vaati Saaresten omaksuma julkaisemistapa: sana tai muoto, joskus lyhyt lausekin esitettiin foneettisesti kirjoitettuna sen pitäjän kohdalla, jonka murretta se kuvasti. Tällä tavalla saadaan aineisto tutkijan käsiin niin eksaktissa muodossa kuin toivoo sopii; haitallisimpana varjopuolena on menetelmän epähavainnollisuus. »Eesti murdeatlas» oli suunniteltu 10:nä keskimäärin 30 karttaa sisältävänä vihkona ilmestyväksi kartastoksi, mutta v. 1939 alkanut sota teki tyhjäksi aiheet. Atlasta ehti ilmestyä vain kaksi vihkoa, jälkimmäinen suurien hankaluuksien jälkeen v. 1941.

Toisen maailmansodan loppuvaiheessa Saareste jätti kotimaansa monien tuhansien virolaisten tavoin. Jo useita vuosia sitten hän sai pysyvän olinpaikan Upsalasta, ja sen yliopiston turvin hän sai aikaa myöten myös järjestymään aineelliset edellytykset tieteellisen työnsä jatkamiseen. Itämerensuomalaiselle kielentutkimukselle onneksi Saareste oli voinut tuoda mukanaan kartastoa varten keräämänsä aineiston; työn uusiminen aasta alkaen olisikin maanpakolaisuudessa luultavasti muodostunut ylivoimaiseksi tehtäväksi. Aineiston tarkistaminen ja aukkojen täyttäminen osoittautui kuitenkin tarpeen vaatimaksi; tässä työssä Saareste on saanut apua parilta sadalta Ruotsiin ja Tanskaan siirtyneeltä pakolaiselta.

Pitkäaikaisia ja sitkeitä ponnisteluja on varmaan myös vaadittu, ennen kuin kartat olivat lopullisessa asussaan ja kirjalle oli saatu kustantaja; tuottaahan kielikartaston julkaiseminen vaikeuksia kotoisissakin oloissa saati sitten vieraisissa. »Humanistiska Fonden» otti kuitenkin vastatakseen painatuskustannuksista, ja niin sai v. 1938 taipaleelle lähtenyt »Eesti murdeatlas» seuralaisekseen

viime syksynä pikkueljen »Väike eesti murdeatlas». Teos sisältää 128 karttaa eli noin puolet siitä määrästä, mikä oli tarkoitus saada julkisuuteen kahdessa ensimmäisessä vihkossa ilmestyneiden karttojen lisäksi. Määrästä on siis pitänyt melkoisesti tinkiä. Mutta kartat ovat mittasuhteiltaanakin huomattavasti pienempiä, suurimpien koko on 17 x 25,5 cm. Näihin isokokoiisiin karttoihin, joita on 20, on murrevariantit kirjoitettu samaan tapaan kuin Virossa painettujen vihkojen karttoihin. Muut ovat enimmäkseen merkkikarttoja, murrevariantit on ts. osoitettu sovinnaisin merkein, joiden äännearvo käy ilmi asianomaisen kartan kohdalta. Merkkikarttoja on kaksi kullakin sivulla, niiden koko on 8 x 12 cm.

Kartat sisältävät samoin kuin aikaisemmin julkaistutkin tietoja viron murteiden äännteellisistä, morfologisista, leksikaalisista ja jossain määrin syntaktisistakin eroista. Niiden järjestys on niin ikään vapaa, liian vapaa tekisi mieli sanoa. Niinpä esim. oletetun kantasuomalaisen dentaalispirantin jatkajia on etsittävä kartoista 62 (*käes* < **kädessä*), 64 (*köie* < **keiden*), 102 (*saada* < **sādak*), 103 (*saja* < **sa dan*). Mutta joka haluaa tietoja *ht*-yhtymän käsittelystä heikossa asteessa, hänen on turvauduttava aikaisemmin ilmestyneisiin karttoihin. Teoksen loppuun liitetty hakemisto (»sisujuhataja») on hyväksi avuksi, mutta olisi mielellään nähnyt, että siihen olisi sisällytetty myös »Eesti murdeatlaksen» kartat. Kartaston käyttäjiä tällainen nykyistä laajempi hakemisto olisi suuresti auttanut.

»Väike eesti murdeatlas» on vähätelevästä nimestään huolimatta niin runsassisältöinen teos, että sen yksityiskohtaisesta, kartta kartalta etenevästä esittelystä on luovuttava. On siis tyydyttävä joihinkin subjektiivisiin

huomioihin. Äännteellisiä eroja kuvavista kartoista ovat havainnollisia ja tärkeitä esim. allatiivin päätettä sivupainollisessa asemassa esittävä n:o 27, sanan alussa esiintyvää kahden konsonantin yhtymää kuvaava 49, yks. 1. pers:n päätteen säilymistä ja katoa valaiseva 94 sekä *õõ:n* (*ē:n*) murteellisia vastineita selvittävä 122. Kielimaantieteellisen tutkimustavan merkityksellisyydestä antaa edustavan näytteen kartta 117. Siihen pürretyistä kymmenkunnan *tk*-yhtymän sisältävän sanan isolekseista ilmenee, että pohjoisvirossa on pääpainollisen tavun jälkeinen *tk* ≡, etelävirossa sen sijaan on *tk* > *kk* (tai *tsk*). Viron äännehistoriaan perehtyneille tämä on entuudestaan tuttua; uutta ja mielenkiintoista on se, että alueet, joissa assimilaatio on tapahtunut, eivät ole yhteneväisiä. Viivat tosin noudattavat ylimalkaista linjaa Pärnu — Viljanti — Tartto, mutta äärimmäisten välillä on eroa viitisenkymmentä kilometriä. Yhdessä tapauksessa edustus on aivan poikkeuksellinen, nimittäin rinnakkaismuotojen *pitk* ~ *pikk* kohdalla. Alkuaan etelävirolainen *pikk* on laajentanut aluettaan pohjoiseen ja saavuttanut jo Suomenlahden sen koillista reunaa aluetta lukuunottamatta, jossa on edelleenkin *pitk*. Viron läntisellä sivustalla, pääasiallisesti saarilla, *pitk* on niinkään säilyttänyt asemansa.

Muoto- ja lauseopillisista kartoista mainittakoon n:ot 11 (pass:n prees. kirjak. *parandatakse* mallisanana), 22 (translat:n päätte), 28 (indik:n imperfektin yks:n 3. pers., kirjak. *andis*, murt. *and*, *andas*, *andse* ym.), 96 (mon:n genetiivi, kirjak. *jalgade*, murt. *jalgu*, *jalguje* ym.), 118 (illatiivi, kirjak. *tulde*, murt. *tulle*, *tulesse*, *tulesse* ym.) ja 44 (kaudne kõneviis, modus obliquus, preesens). Viimeksi mainitun, virolle karakteristisen moduksen tun-

nusten levinneisyydestä julkaisi jo Martti Airila kartan v. 1933 ilmestyneessä tutkimuksessaan »Viron kielen oratio obliqua'sta». Saaresten kartta on kuitenkin sitä täydellisempi ja sisältää pari sellaistaakin tunnusta, joita ei esiintynyt Airilan käyttämässä aineistossa. Kartasta ilmenee selvästi, että kirjakielen omaksuttu tyyppi »vend tulevat varsti tagasi» on alku-aan etelävirolainen.

Viron kirjakielen perustana on Tallinnan seudun (Harjumaan) murre, mikä seikka kartoistakin selvästi ilmenee. Jotkin piirteet ovat kuitenkin muualta omaksuttuja, kuten puhtaat pitkät vokaalit (Harjumaan murteessa pitkät vok:t ovat miltei järjestään diftongiutuneet), illat:n päätte -de (tp. *tulde*) itäisistä ja keskisistä murteista (Harjumaalla *tulesse* kuten osittain myös kirjakielissä, etelävirossa *tulle*). Sivumennen sanoen: Pitkien vokaalien (*ā, ā̄, ō, ē, õ, ū*) edustusta esittävä kartta (n:o 95) on epähavainnollinen, siihen kun on sisällytetty liian paljon asiaa. Säännöttömästi mutkittelevat ja toisiaan leikkaavat isofonit vaikeuttavat selvän käsityksen muodostamista esim. siitä, missä osassa viron kielialuetta *ē, ō* ja *õ* ovat säilyneet, missä diftongiutuneet.

Suomen kielen vaikutuksesta niihin viron murteisiin, joita puhutaan Suomenlahden rannikolla Tallinnasta itään, antaa kartasto runsaasti näyttöä. Joitakin esimerkkejä: kartta 8 (rannikolla *nauris* ~ *naur*, kirjakielissä *naeris*), 9 (rann. *nokelaine* ~ *nokelane* ~ *nokulane*, kirjak. *nõges*), 45 (rann. *kaut*, kirjak. *kaudu*), 50 (rann. genet. *keltase*, kirjak. *kollase*), 56 (rann. *kerd*, kirjak. *kord*), 61 (rann. *kaik*, kirjak. *kõik*), 66 (rann. *lõülü* ~ *lõül*, kirjak. *leil*), 98 (rann. *permand*, kirjak. *põrand*), 106 (rann. *siel*, kirjak. *sääl*, *seal*), 109 (rann. *sinne*, kirjak. *sinna*), 122 (rann. *vieras*, kirjak. *võõras*).

Suomen mukaista myös on, että samaisella rantakaistaleella konsonantit eivät ole geminoituneet (illat. *joge, pada, tuba*, kirjak. ja yleisesti murteissakin *jõkke, patta, tuppa*) ja että *õ*-äänne puuttuu.

Teokseen liittyvät kartat on piirretty erittäin huolellisesti, ja merkit näkyvät niissä kaksiväripainatuksen (sininen—musta) ansiosta hyvin selvästi. Painovirheiden ja erehdyksien lukumäärä on saatu supistumaan ehkä minimiin; jäljelle jääneet ovat siksi vähäisiä, että niistä ei havaitakseni ole häirtää kartaston käyttäjille. Kartasta 35 näyttää puuttuvan äännöstä *ainte* vastaava merkki, kartasta 64 olen tuloksettomasti etsinyt genetiivimuotoa *keve* symbolisoivaa kulkmaa, kartasta 72 genetiivimuotoa *medje* tarkoittavaa merkkiä. Karttaan 70 liittyvän selityksen mukaan tarkoittaisi ylhäälle avautuva kaari äännöksiä *lõüne* ja *loüne*, mutta kartassa itsessään on jälkimmäisen merkinä alhaalta avoin kaari. Kartan 124 selityksessä on äännöksiä *ehta* ja *ohta* osoitettu avoimella kolmiolla, kartassa sen sijaan on jälkimmäisen merkinä umpinainen kolmio. Viron sanojen suomalaisiin vastineisiin on pujahtanut jokunen epätarkkuus; niinpä kartassa 11 on *parannettaan* pro *parannetaan*, k. 15 *rekivirsut* lienee liikaa, k. 47 *kirkkon* pro *kirkkoon*, k. 69 *lõuna* pro *lounas*.

»Väike eesti murdeatlas» sisältää paitsi karttoja 26 kielialueen eri puolia edustavaa murrenäytettä. Näytteet ovat sikäli erikoisia, että tekijän itsensä laatima, runsaasti sellaisia äännteellisiä ja sanastollisia piirteitä sisältävä teksti, joissa murteet eroavat toisistaan, on kirjakielistä »käännetty» eri murteille. Tällä tavalla Saareste on halunnut antaa jonkinlaisen kaaviokuvan viron murteista, ja siihen tarkoitukseen tällainen menetelmä kieltämättä

soveltuukin. Tosin murteellisuuksilla kukkuroitettu teksti saa ehkä murreerot näyttämään suuremmilta, kuin ne todellisuudessa ovat.

Sodan jaloista Ruotsiin siirtynyt Daniel Juslenius merkitsi, sanakirjaansa Tukholmassa viimeistelllessään, teoksen nimilehdelle paljon puhuvat

sanat: »Jumalan avulla, Suurella työllä, pitkällä ajalla, monen neuwolla, Suomen Kielen Cunniaksi». Vastaavaan tapaan olisi Andrus Saaresta voinut syystä kirjoittaa, kun hän oli niinikään maanpakolaisuudessa eläen saanut valmiiksi tieteellisen pääteoksensa.

VEIKKO RUOPPILA